

III

MAİTRİSİMİT NOM BİTİG'İN HAMI = KOMUL YAZMASI

1959 yılının dördüncü ayında Çin'in Doğu Türkistan Uygur Otonom Bölgesindeki *Hamu* = *Komul* Nahiyesinin "T'ien-şan" Halk Komününün *Temirti* denilen mahallinde, çiftçiler, "T'ien-şan" dağının kuzey yamacındaki eski bir harabenin civarını kazdıkları sırada, ağzı kerpiç ile örülmüş bir çukur, çukur içerisinde de Uygur harfleri ile yazılmış el yazması 304 varak = 608 sahife bulurlar.

Bu sahifeler satır sayısı bakımından, her sahifede 29, 30 ve 31 satır olmak üzere, üç guruba ayrılmaktadır.

304 varaktan = 608 sahifeden ibâret bu el yazma sahifeleri sahife sırasına konulduğunda, yazmanın 293 varağının = 586 sahifesinin *Maitrisimit Nom Bitig* adlı meşhur eserin bir nüshası olduğu görülür.

586 sahifelik *MNB* metni, yazılmasının üzerinden uzun yıllar geçtiği için rengi koyulaşan kalın bir kağıda, siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar *Pothi* şeklindedir. Satır çizgileri de belirtilmiştir. Sahifelerin boyu 44, eni 22 cm, satır araları ise 1,5 cm'dir. Her sahifenin 7.-9. satırları arasında, çapı 5 cm olan siyah renkli bir dâire, dâirenin ortasında da, ip geçirmek için *Pothi* deliği yer almaktadır.

Geriye kalan 11 varaklık = 22 sahifelik metnin her sahifesinde 29 satır vardır. Sahifelerin boyu 45,8 cm eni 19,5 cm'dir. Her sahifenin 8.-10. satırları arasında *Pothi* deliği bulunmaktadır. Has isimlerin üzerinde Brahmi harfleri ile transkripsiyonu vardır.

Bu 22 sahifelik bölümün bir kısmı F. W. K. Müller tarafından *Uigurica IV*'de neşredilen *Daşakarmapatha-avadānamālā* adlı esere benzediğinden, bu 11 varağın Müller'in neşrettiği eserin yeni bir nüshası olduğu zannedilmektedir.

El yazması sahifeler, üç ayrı kişi tarafından istinsah edilmiştir. Müstensihlerin ikisinin adı metinde geçmektedir. 10. bölümün 8. varağının arka sahifesindeki *m(e)n vaptson şali bitidim* "Ben Fa-tson Şali istinsah ettim" ve 00626 numaralı varağın sağında bulunan iki *kursiv* satırdaki [*bars*] *yil ikinti ay yiti otuz [ka m(ä)n] tog tsupa äkä bitiyü tæg[intim]* "[Pars] yılının ikinci ayının 27. (gününde ben) Tog Tsupa Äkä istinsah ettim" cümlelerinden, iki müstensihin adının *Fa-tson Şali* ve *Tog Tsupa Äkä* olduğunu öğreniyoruz.

Metnin üç müstensihinin yazısı da birbirine benzememektedir. Fakat yazı tarzı *Sūtra*'larda görülen klâsik Uygur yazısıdır. Yazı özelliği olarak, umumiyetle *n* ve *z* seslerinin tek ve iki nokta ile transkripsiyonlandığını, *b* ~ *p* ve *k* ~ *g* harflerinden sonra gelen *a* ~ *ä* harflerinin *r* harfini andırdığını ve ince sıralı sözlerdeki *ä*-sesinin dâimâ *a*-ile yazıldığını söyleyebiliriz.

Bir ön söz ve 25 bölümden ibâret olan *MNB* metni, *Çuu Taş Y(i)gän Totok* adlı bir kişi tarafından istinsah ettirilmiştir. 10. bölümün 8. varâğının arka yüzündeki [*m(ä)n*] *taş y(i)gän totok maytrı burkanka tuş bolayın tip bitidtim* [Ben] <Çuu> Taş Yigän Totok (öldükten sonra) Maitreya Buddha ile karşılaşayım diye (müstensihlere kitabı) yazdırdım” cümlesi ile 1. bölümün 13. sahifesinin 21-24. satırlarındaki “*ymä* <üç> *ärđinikä kirtgünç köngüllüg upasi çuu taş y(i)gän totok... inçä sakınçım boldı* “yine <üç> cevhere tam imanlı Çuu Taş Y(i)gän Totok... bu şekilde fikrim oldu” cümlelerinde, metni istinsah ettiren kişinin adı geçmektedir.

Uygur harfleri ile yazılmış bu sahifeleri, ilim âlemine ilk olarak *Wu-zu-hen*¹¹ adlı bir kişi, *Wên-wu* [Medeniyet] adlı bir arkeoloji dergisinde, duyurmuştur. (*Wên-wu*, 1960/5, s. 85-86).

Daha sonra Fêng Chia-shêng, “1959 nien Ha-mi hsin fa-hsien-ti Hui-hu-wên fo-ching [1959-yili Hamida tapılan Uygurça buddhistik yangi äsär]¹²” adlı yazısında Hami nüshasını tanıtarak, sahifeler hakkında bilgi vermiş ve *MNB* den bir sahifenin (II. Bölüm, 6. yaprak) transkripsiyonunu, tercümesini ve tıpkıbasımını neşretmiştir. (*Wên-wu* [Medeniyet], 1962/7-8, s. 90-97 (4 resim ile).

Fêng Chia-shêng'in bu makalesi, Şinasi Tekin tarafından “Bemerkungen zur Vorislamischen Türkischen Literatur (über ein vor kurzem aufgefundenes vollständiges Exemplar des Maytrisimit [İslâm öncesi Türk edebiyatı hakkında notlar (Maytrisimit'in yakınlarda bulunmuş olan tam bir nüshası üzerine)]”, (*Cultura Turcica*, Vol. III/Num. 2 (1966), s. 176-189) ve yine Şinasi Tekin tarafından “Zur Frage der Datierung des uigurischen Maitrisimit. Über die neu Entdeckte Abschrift des Textes aus Hami [Uygurca Maitrisimit'in tarihlendirilmesi meselesi hakkında. Hami metninin yeni bulunmuş bir kopyesi üzerine]” (*Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung*, XVI/1, 1970, s. 129-132) adlı makaleler ile Türk ve ecnebi araştırmacılara tanıtılmıştır.

MNB'in Hami yazması ile ilgili son iki yayımı Gêng Shi-min yapmıştır.

Gêng Shi-min ve Chang Kuang-fa, “So-li-mi K'ao [Solmi haqqıdiki notlar]” (*Li-shih Yen-chiu*, 1980/2, s. 147-159) adlı makalelerinde Hami yazmasının *birinç ülüş üç yigirmi patr* yani birinci bölüm (Yükünç bölümü)

¹¹ *Wên-wu*, 1960, s. 85-86'da yayımlanan yazıyı maalesef temin edemedim dolayısıyla Çinca başlığı veremiyorum. Yazarın adını da Geng Shi-min'den naklen zikrediyorum.

¹² Uygurca Başlık, Çince'den Geng Shi-min tarafından tercüme edilmiştir.

13. sahife'yi neşretmektedirler. Bu sahifenin 1.-18. satırları, Şinasi Tekin neşrinde Cilt 1, s. 33-34'de yer alan 3. E, 13 = Nr. 4'ün *b* yüzündeki 12-30. satırları tamamlamaktadır. Yine bu sahifenin 24.-30. satırları Şinasi Tekin neşrinde Cilt 1, s. 52'de yer alan 118. I, 20. Ende = Nr. 102 524'ün 7.-14. satırları tamamlamaktadır.

Gêng Shi-min bu sahifedeki kişi isimlerini latin harfleri ile başarılı bir şekilde transkripsiyonlayamamıştır. Makalenin sonunda transkripsiyonu ve tercümesi yapılan sahifenin kötü bir fotokopisi yer almaktadır.

Gêng Shi-min'in son neşri "Qädimki Uygurçä iptidayi drama piyäsasi "Maitrisimit" (Hami nüshasi)ning 2-pärdäsi häqqidiki tâtқиқat" başlığı ile *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Vol. 4 (1980), s. 101-156'da yayımladığı makaledir.

Gêng Shi-min, bu makalesinde, *MNB*'in bir giriş ve 25 bölümden müteşekkil 586 sahifelik Hamı yazması ile bu yazmayla birlikte bulunan diğer parçaları tanıtılmaktadır. Fêng Chia-shêng'in 1962'deki makalesinden sonra Hamı yazmasını geniş ve güzel bir şekilde tanıtan ikinci yazı Gêng Shi-min'in bu makalesi olmuştur.

Gêng Shi-min, bulunan sahifeler hakkında bilgi verdikten sonra, yazmanın imlâ özellikleri, eserin adı, eserin yazarı, eserin yazıldığı yer, eserin hangi dilden hangi dile çevrildiği, bu yazmayı kimin istinsah ettirdiği, istinsah eden müstensihlerin isimleri ve *MNB*'in bölümleri hakkında bilgi vermekte ve *MNB*'in Berlin ve Hamı yazmaları hakkında kendi yayımına kadar yapılan neşriyatı tanıtılmaktadır.

Daha sonra *MNB*'in Hamı yazmasının ikinci bölümünün eski Uygurca transkripsiyonunu ve yeni Uygurca tercümesini yapmaktadır. "Kısa açıklamalar" bölümünde, metinde geçen bazı şekiller açıklanmakta ve bazı tereddütler belirtilmektedir. Daha sonra metnin çok net bir fotokopisi verilmektedir.

MNB'in ikinci bölümü, Berlin yazma parçalarında epeyi eksik idi. Tekin'in 1976 neşrinde s. 62-69 arasında yer alan transkripsiyon, Tekin'in 1980 neşrinde (Cilt 1, s. 54-62'de) transliterasyon şeklinde, s. 57'deki 119. yaprağın *a* ve *b* yüzündeki 16 + 17 = 33 satırlık ilâvesi haricinde, aynen tekrarlanır.

Dolayısıyla Gêng Shi-min'in neşrettiği bu ikinci bölüm, hem Tekin neşrindeki eksik satırları tamir etmesi bakımından, hem de Berlin koleksiyonunda bulunmayan sahifeleri ihtivâ etmesi bakımından büyük değere sahiptir.

Gêng Shi-min'in transkripsiyon, tercüme ve açıklamalarında düzeltilmesi gereken bir çok nokta bulunmaktadır. Bu noktaları A) Dizgi/Tashih yanlışları, B) Türkçe ve yabancı kelimelerdeki transkripsiyon ve tercüme

yanlışları, C) yanlış tamirler olmak üzere üç ayrı bölümde göstermek istiyorum.

A) Dizgi/Tashih yanlışları :

anta örtrü (6b/3, 12a/16), *oķ yürüng* (5b/15), *bilur ärki* (6a/6), *ägüz* 10a/4, *yikdü* (11a/24), *ükädi* (17b/25) transkripsiyonları, *anta ötrü* (bk. 4b/7 vs), *aķ yürüng*, *bolur ärki*, *ögüz*, *yirdä* ve *tükädi* şekillerinde düzeltilmelidir.

B) Transkripsiyon yanlışları :

a) Türkçe kelimelerde :

1) /a/ Fonemi /i/ transkripsiyonlanmış.

adartlağalı (5a/15) *adartlağalı* şeklinde düzeltilmeli.

2) *kädmiş tirnämis* (1a/23) *kädmiş tonamış* şeklinde okunmalı. *käd-tona-Hendiadyoini*, TT VI, str. 392'de *kädgü tonagu* şeklinde geçer.

3) *ata öz-i* (5b/2) *ät'öz-i* transkripsiyonlanmalı (krş. *ätöz-i* (5b/10) ve metnin tercümesindeki *äta özi* şekli de düzeltilmelidir.

4) *inçkä* (5a/30) *yinçkä* şeklinde,

5) *yalawaci* (7b/7) *yalavaç* (EDPT, 921a) şeklinde,

6) *yörüng* (çeşitli yerlerde) *yürüng* şeklinde

7) *öngärü* (5a/27) *oņgaru* (EDPT. 190b) şeklinde düzeltilmelidir.

8) *ösüz kötkisiz* (5a/13) *oysuz kötkisiz* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır. (*oy* "çukur" için bk. EDPT. 265b-266a; *kötki* "tepe" için bk. EDPT. 702b-703a).

9) *irilarin* (?) (13a/19). Metinde *iri* şeklinde okunan fakat *irü* şeklinde de okunması mümkün olan bu kelime *irü* okunduğu takdirde (?)'ni kaldırmak gerekir. (*irü* "fal, işâret, iz, eser" için bk. EDPT. 197a).

b) Yabancı kelimelerden bilhassa Hint asıllı olanları yanlış şekillerde transkripsiyonlanmıştır. Bu yanlışlar, Fonemlerin yanlış tesbiti, kelimelerin yanlış teşhisi ve defektif ünlülerin konulmaması olarak guruplanabilir. Mese-lâ :

1) *matri* (7b/25), *maitri* (8a/2) ve *maytri* (8b/4) transkripsiyonları *maytri* (<skr. *Maitreya* "Müstakbel Buda") şeklinde yapılmalıdır.

2) *muna madiadis* (9b/20) *m(a)ha madyadiş* (<skr. *maha Madhayadeśa*) okunmalı ve "...mänä u Madhyadesa" tercümesindeki ilk bölüm olan "mänä u..." şekli düzeltilmelidir.

3) /n/ Fonemi /a/transkripsiyonlanmış :

upanati (9a/3) *upan(a)nti* (<skr. *Upananda*, Edg. 136a) şeklinde düzeltilmelidir.

4) /a/ Fonemi /n/, /v/ Fonemi /i/ transkripsiyonlanmış :

sudnis (1b/7) *şudav(a)s* (<skr. *śudhāvāsa*, MW. 1226a) şeklinde, Metnin tercümesindeki *Sudnis* de *śudhāvāsa* şeklinde, düzeltilmeli.

5) /v/Fonemi /i/ transkripsiyonlanmış :

ckrirt (7a/23, 7b/15) ve *c(a)krirt* (2b/17) transkripsiyonları *ç(a)kr(a)v(a)rt* (<skr. *Cakravartin*, Edg. 221a; MW. 381b) şeklinde düzeltilmelidir.

6) /k/ Fonemi /g/ transkripsiyonlanmış :

Pasang tağ (1b/4) *Pasan(a)k tağ* şeklinde transkripsiyonlanmalı, (Uyg. *Pasan(a)k* <Toh. A. *pāṣānak* <skr. *pāṣānāka*) Metnin tercümesi de *Pasanak* şeklinde düzeltilmelidir.

7) *daksanpt il* (7a/3, 17b/1) *d(a)kşan(a)p(a)t* (<skr. *Dakṣhināpatha*, MW. 466a) *il* şeklinde,

8) *wyagr(a)n* (6a/26) *vyak(a)r(a)n* (<skr. *vyākaraṇa*, Edg. 516b-517a; MW. 1035c) şeklinde,

9) *acanyi* (5a/20) *açanay* (<skr. *Ājāneya*, MW. 132c) şeklinde,

10) *cakar* (11b/30) *çakr* (<skr. *cakra*, Edg. 221a; MW. 380c) şeklinde,

11) *orun* (5b/28) *urun* (<skr. *ūrṇā*, MW. 221c) şeklinde,

12) *nilaptri* (10b/19) *ilap(a)tri* (<skr. *elapatra*, Edg. 156b) şeklinde,

13) *sidusati* (9b/17) *s(a)nduṣita* (<skr. *samtuṣita*, MW. 1142b) şeklinde düzeltilmelidir.

14) *raxu sirapryu* (10b/17). Bu Hendiadyoin bu güne kadar neşredilmiş Uygur metinlerinde geçmez. Henüz yayımlanmamış Astronomi ile ilgili Uygureca bir yaprakta [T II Toyok (T II T x 2) v (?)/13], bu Hendiadyoin'i R'QW SVRP'NW *rahu sv(a)rbanu* şeklinde görüyoruz ki, bu da skr. *rāhu svarbhānu*'dan gelmektedir. (Bk. *rāhu*, MW. 897c-880a; *svarbhānu*, MW, 1281b. "Name of a demon supposed to eclipse the sun and the moon (in later Language applied to Rāhu or the personified ascending node)". Geng Shi-min'in R'QW SYR'PRYW *raxu sirapryu* okuduğu Hendiadyoin, R'QW SVR'P'NW *rahu sv(a)rabanu* <skr. *rahu svarbhānu* şeklinde okunmalı kamısındayım.

15) *prdikabut* (13b/11) ve *prdika sanbut* (7a/26) şekilleri de *pr(a)ty(e)kabut* (<skr. *pratyekabuddha*, Edg. 378b-379a) ve *pr(a)ty(e)ka sanbut* (<skr. *pratyekasambuddha*, Edg. 378b) şekillerinde düzeltilmelidir.

16) *baranas kânt* (1a/28) "Benares" in, Metnin tercümesindeki *Baranasi* şekli de *Vārānasī*, MW. 921a) olmalıdır.

C) Yanlış tamirler :

Metinde bazı eksik yerlerin isâbetle doldurulduğu görülüyor. Meselâ : ...*udımısım y..* (1a/21) *udımışım y(ok)* vs. gibi. Buna karşılık şu şekiller, gösterdiğim gibi anlaşılmalıdır.

1) ...*tünlä inc bol(tunguz) ärki* (1a/13) ...*tünlä inç bol(tı mu) ärki?* şeklinde,

2) *tün tünlä ton ätük yivik tüz-ük kädmiş tirnämis* (1a/22-23) ibâresi *tün tünlä [bir kädim] ton* (Hend.), *ätük, yivig tüz-ük* (Hend.), *kädmiş tonamış* (Hend) şeklinde,

3) *sa(st)rlar* (13a/14) *şa(za)nlar* şeklinde, tamir edilebilir.

Eğer Gêng Shi-min, Şinasi Tekin'in 1976 neşrini kendi yayımından önce görseydi 1 ve 2'deki düzeltmeleri Tekin neşrinde (s. 54-55) birinci bölüm içerisinde sehven yer aldığını zannettiğim 9. yaprak ile karşılaştırarak düzeltebilirdi. Hattâ *tüzük, tirnämis, sudnis* vs gibi kelimeleri de doğru transkripsiyonlayıp, doğru tercüme edebilirdi.

Sonuç olarak *MNB*'in II. Bölümünün Gêng Shi-min tarafından yapılan neşrini bir ön neşir yani bir transkripsiyon ve tercüme denemesi olarak değerlendirmek yerinde olur kanaatindeyim.

OSMAN F. SERTKAYA

Not : *MNB* ile ilgili bu tanıtma baskıya verildiği sırada *MNB*'in Hamı nüshasının üçüncü bölümü Li Ching Wei tarafından yayımlandı. Li Ching Wei, "Hami pên Huiho wên 'Milei Sanmiti Ching' tisan chüan yenchiu [Uygur yazısı (ile yazılmış) 'Maitreya Samiti Sûtra' (nm) Hamı nüshası(nm) üçüncü bölüm(ünün) incelemesi] (Studies in Uighur Version of Maitreya-samiti, Chapt. III. Discovered in Hamı)", *Zhongya Xuekan (Journal of Central Asian Studies)*, Vol. 1, 1884, Beijing, s. 180-210 ve fotokopi.

Keza, Hamı yazmasının ilk beş bölümünün Geng Shimin, H. J. Klimkeit, H. Eimer ve J. P. Laut tarafından *Das Zusammentreffen mit Maitreya Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Matrisimit [Maitreya ile Buluşma. Maitrisimit'in Hamı-nüshası'nın ilk beş bölümü]* başlığı ile *Asiatische Forschungen* (Wiesbaden 1986) yayımı olarak baskıda olduğunu öğrendim.

İleride bu yayımlar üzerinde de duracağım.